

Till läsningen och tolkningen av Alvlösastenenens [fatran] (Öl 10†)¹

Av Eric Lander

Runstenen Öl 10† från Alvlösa (Smedby socken, Öland) är förkommen, men vi har ett antal avbildningar och viktiga uppgifter om stenen från äldre runforskare, särskilt Johannes Haquini Rhezelius. Läsningen och tolkningen av runtexten på Öl 10† är tämligen säkra, förutom det sista ordet i prepositionsfrasen [eftir : kinu : fatran]. Henrik Williams ser i [kinu] ett mansnamn *Gīna*, obl. *Gīnu*, följt av ett starkt adjektiv i maskulinum ackusativ singularis (-an) som bestämning. Frågan är vilket adjektiv som döljer sig bakom [fatran]. Jag diskuterar tre möjliga hypoteser (alla s.k. *-ró-stammar): *fagran* 'fager', ett hypotetiskt **fat(t)ran* 'gripande; klok' och Erik Brates hypotes *vitran* 'klok'. Den första hypotesen skulle kräva högst betänkliga felristningar eller felläsningar. Den andra hypotesen är formellt och semantiskt attraktiv men saknar relevanta kognater. Den tredje hypotesen har nackdelen att **f** får stå för *w-/v-*, vilket visserligen är belagt men i ytterst få vikingatida runinskrifter. Läsningen [fatran] med **a**-runa för rotvokalen *i* är också problematisk. Här är det viktigt att lägga märke till att Rhezelius från början verkar ha observerat och ritat av en **a**-runa med ensidig, inte tvåsidig, bistav. Såvitt jag kan se finns det inga andra tydliga **a**- eller **n**-runor av kortkviststyp på Alvlösastenen. Det är alltså tänkbart att vi här har att göra med en felläsning av en förmodligen skadad eller svårläst *i*-runa, vilket möjliggör läsningen **fitran** med transkriptionen *vitran*. Av dessa tre hypoteser bör både **fat(t)ran* och *vitran* anses – av olika skäl – vara rimliga lösningar.

1. Jag vill rikta ett hjärtligt tack till mina anonyma granskare för konstruktiva synpunkter och kommentarer. Jag vill också tacka Magnus Källström, Lasse Mårtensson, Henrik Williams och John Ankarström för kloka råd och visa ord.

Introduktion

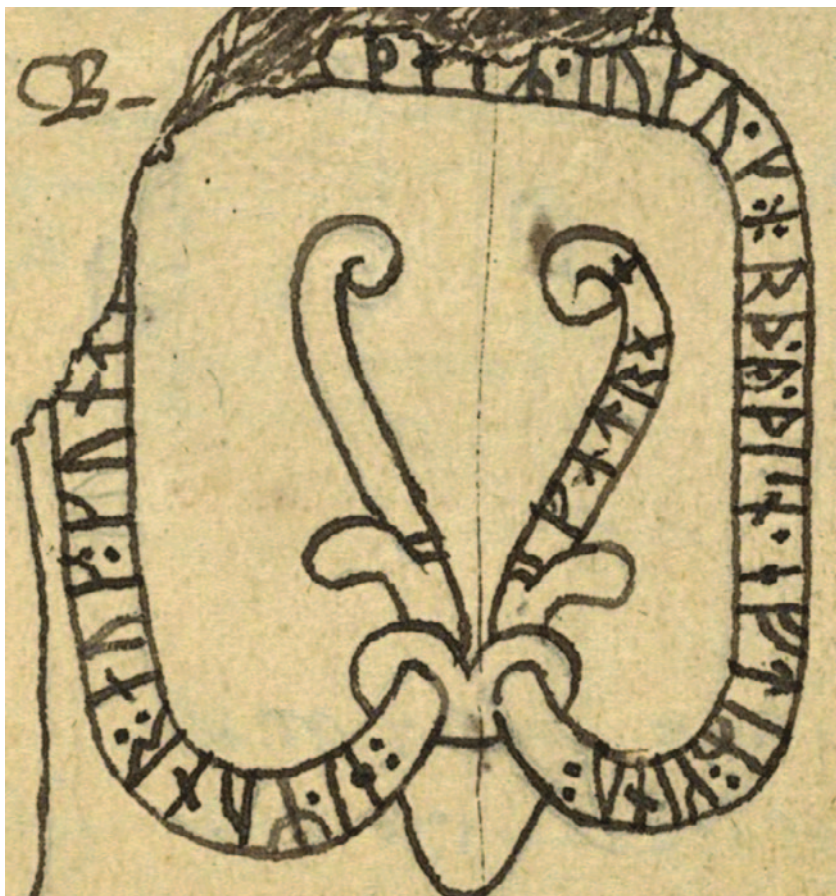
Runstenen Öl 10† från Alvlösa (Smedby sn) på Öland är försvunnen sedan 1800-talet, men tack vare insatser från tidigare runologer och runforskare vet vi ändå en hel del om inskriftens design, grafemtyper, personnamn, minnesformel, allmänna skick, med mera. Stenens topp och ena sida var tydligen skadade, vilket påverkar en del av runtexten. Det mesta av det som går att tyda av äldre avbildningar är relativt lättolkat, med undantag för det allra sista ordet [**fatran**]. Flera förslag har lagts fram, men det råder ingen som helst samstämmighet i litteraturen kring tolkningen av denna runsekvens. Jag vill här påstå att den troligaste tolkningen är ett adjektiv som tillhör *-ró-stammarna. De rimligaste alternativen är enligt min mening (ett obelagt) **fat(t)ran* 'gripande; klok', eller Erik Brates *witran* (*vitran*) 'vis, klok'. Den förra lösningen passar bra med den vedertagna läsningen av runsekvensen och ställer rimliga formella och semantiska krav, men adjektivet **fat(t)r-* saknar konkreta belägg i de germanska språken. Den senare lösningen verkar passa dåligt med läsningen [**fatran**], men som jag kommer att visa kan det finnas skäl att ifrågasätta den traditionella läsningen. Kort sagt är det möjligt att det stod **fitran** på Alvlösastenen. Både **fat(t)ran* och *vitran* är möjliga analyser, med olika för- och nackdelar som bör vägas mot varandra.

Bakgrund

Vi har förstahandsinformation om Öl 10† från Rhezelius, Hadorph och Törnewall, Linné och Frigeliuss, som alla besökte Öland i olika syften mellan 1630-talet och 1750-talet. Runstenen måste ha försvunnit runt mitten av 1800-talet, efter att Abraham Ahlquist hade sett den men innan Sven Söderbergs arbete med *Ölands runinskrifter*.

År 1634 reste J.H. Rhezelius till Öland och Småland för att dokumentera fornlämningar på begäran av Kammarkollegium. Rhezelius gjorde sina fältanteckningar och ritningar i en resedagbok (handskrift Fc 5, där Alvlösastenen är nr 10; se Figur 1). Se Boström (1966: 4–8, 13, 16) för mer diskussion.

Det har påpekats att Rhezelius' fältanteckningar är tillförlitligare än renskrifterna som tillkom senare (Söderberg i SRI 1: 4; konkreta siffror finns i Bergström 2001–02: 50, Tabell 6). Hans tydningar av öländska

Figur 1. Alvlösainskriften enligt Rhezelius' fältanteckningar (Fc 5, s. 32 i pdf)

runinskrifter förekommer också i Bureusmaterialet, mer specifikt Fa 6 och Fa 5.²

2. Handskriften Fa 6 är "en typisk kladdbok i 8vo, som säkerligen begagnats under större delen av Bureus' verksamhetstid" (Svärdström 1936: 26) och består framför allt av fem delar eller böcker (*libri*) med varsin upphovsman (Bureus, Ascanus, Cohl, Axehiell och Rhezelius) (Svärdström 1936: 27–28). Alvlösastenen runtext presenteras tillsammans med annat Ölandsmaterial mot slutet av handskriften, efter den femte boken. Läsningen har sitt ursprung hos Bureus' lärjunge Rhezelius. Fa 5 är förmodligen "Bureus' egen renskrift av tidigare på skilda håll införda uppteckningar av runinskrifter" och dateras till 1643 som allra tidigast (Svärdström 1936: 33). Teckningen i Stephens (1867–68: 629–630) är hans egna sammanställning av träsnittet i

Redan år 1667 drog rannsakingarna efter öländska antikviteter igång. Som del av detta inventeringsarbete nämner Johannes Laur[entii?] att det fanns flera "gambla Monumenter i Smedeby" och ett sådant "[v]thi Allfwerlösa" (ReA II: 8), som antagligen är en referens till Öl 10† eller kanske Öl 11 (Gustavson 2003: 130). Rannsakingarna var ett förberedande steg inför riksantikvariens Hadorphs forskningsresor genom Sverige, och ett viktigt ändamål för Hadorph var uppenbarligen att avbilda dessa antikviteter (Gustavson 2003: 133). Hadorph var således på Öland 1673 för att göra fältarbete med ritaren Petrus Törnewall. Tyvärr verkar det inte finnas mycket kvar av Hadorphs eller Törnewalls arbeten rörande runinskrifter på Öland, men flera decennier senare publicerades tio träsnitt försedda med deras initialer (IH och PT) i Göransson's Bautil (1750). Alvlösastenen (B. 1064) är ett utav dem. Vad gäller resten av Ölandsmaterialet i Bautil är det sannolikt att Hadorph i någon egenskap ligger bakom även dessa. Se Boström (1966: 17–18, 26).

Av mindre men inte obetydlig vikt är ett antal runologiska iakttagelser som Carl von Linné gjorde år 1741 när han arbetade på Öland och Gotland (Boström 1966: 26–27). Ölandsresan tog Linné till Smedby kyrka via Alvlösa. Linné skriver att han vid Smedby kyrka upptecknade sekvensen [...**nr:auaku**....**uheftir**·**kinu**...] (dvs. Öl 10†) från en runsten som låg "[u]tan för kyrko-dörren på en graf" (Linné 1745: 77, min translitterering). Linné förklarar att han sedan fick återvända till "Arflösa gård" för att undersöka en runsten han missat på resan ner, denna sten "af tiden värre handterad" än den första och med texten [...**an:eftiiketil**·**osrsio-kup**·] (Linné 1745: 77, min translitterering), dvs. Öl 12†. Händelseförloppet som Linné uppger stämmer säkerligen; dock måste han ha förväxlat runtexterna. Enligt andra uppgifter var det ju Öl 10† som hörde hemma i Alvlösa och Öl 12† som befann sig "på Smedby k[yrko]-gård" (Rhezelius Fc 5: 33 i pdf).

På 1740-/50-talet hade prästen Petrus Frigelius som sysselsättning under somrarna att rita av kyrkor i Kalmartrakten, inklusive Öland, och även flera runstenar fångade hans uppmärksamhet. Boström beskriver Frigelius som "en valhänt, men noggrann tecknare" (1966: 28). Det runologiska värdet av Frigelius' teckningar diskuteras av Bergström (2001–

Bautil och runtexten i handskriften Fa 5 (där 'nr 610' i blåpenna verkar härstamma från Stephens själv; personlig kommunikation med Magnus Källström). Stephens attribuerar läsningen av Öl 10† felaktigt till Bureus (Söderberg i SRI 1: 53–54 n. 3).

02; se s. 39–40 för Alvlösastenen). Frigelius är enligt flera forskare ingen särskilt framstående runolog. Beträffande Frigelius' teckning av Öl 10† skriver Söderberg att den ”uppenbarligen [är] mycket origtig och kan, då man har de andra [teckningarna av Rhezelius och i Bautil], lemnas ur räkningen” (SRI 1: 54).

Som Söderberg (SRI 1: 53–54) påpekar var runstenen tydligen kvar i Alvlösa när öläningen Abraham Ahlquist skrev om den på 1820-talet. Ahlquist anser runstenen vara ”stympad” och runorna ”otydliga” (1827: 154–155), men han återger en text som till stor del överensstämmer med Bautil och Rhezelius, till vilka han också hänvisar. Liljegren (1833, nr 1317) hänvisar till AR* (= Rhezelius' ritning) och B. 1064 för Alvlösastenen. Ahlquist tycks alltså vara den siste som säger sig ha sett stenen i verkligheten. Söderberg (SRI 1: 56) kunde inte leta reda på den i augusti 1887, och han verkar antyda (s. 54 n. 1) att stenen kunde ha förstörts i samband med ett ägarbyte och en omstrukturering av gårdarna i byn år 1880.³

Runtexten

Sven Söderbergs translitterering av Öl 10† i SRI 1 (s. 55), efter Rhezelius, anges i (1) nedan.

- (1) **eimunr : auk : kuna[r] — — — — þair · [l]uku : kirþü : þisn : eftir : kinu : fatran**

I tillägget till *Ölands runinskrifter* föreslår Erik Brate (SRI 1: 143) rimligt nog att **a**-runan i [**þair**] ska läsas som en stungen **i**-runa. Brate (SRI 1: 142) framlägger också den fullt antagliga hypotesen att [**-uku**] ska läsas **kuml**, med tanke på de formella likheterna mellan **ʀ/ʁ** och **ʁ/ʀ**. Sekvensen [**þisn**] är förmodligen korrekt tydd, med vändruna på slutet. I *Samnordisk runtext-databas* (via *Runor*) lyder runtext och transkription som i (2).

3. Enligt en ny studie av Upplandsmaterialet har runstenar ”som försvunnit från profan plats utomhus” relativt låga chanser på återfynd (Lind 2024: 24; se också hennes Fig. 19).

- (2) [: eimunr : auk : kuna- ... þeir · -uku · kirþu · þisn · eftir : kinu : fatran]

Æimundr ok Gunna[rr] ... þeir kumbl(?) gærðu þessa æftir Gīnu(?) vitran

Williams (2004) betraktar [kinu] som ett mansnamn av *Sturla*-typen, med grundformen *Gīna* (jfr fisl. *gína* 'gapa') och betydelsen 'den som gapar/är glupsk'.

Ämnet för detta smärre bidrag är sista ordet i runtexten, vilket Rhezelius (Fig. 2) och Hadorph/Törnewall (Fig. 3) anger som [fatran] men Frigeliu (Fig. 4) som [antra].

Figur 2. Rhezelius
(Fc 5, författarens bild)

Figur 3. Bautil nr 1064
(s. 291)

Figur 4. Frigeliu
(ATA via *Runor*)

Här måste vi enligt min bedömning utgå från [fatran] och inte [antra], inte bara av anledningen att två av de tre existerande skildringarna visar det förra alternativet, utan också på grund av Frigeliu's uppenbara brister som runolog. Evelina Bergström (2001–02: 50, Tabell 6) visar att Frigeliu gör ungefär tre gånger så många fel överlag som Rhezelius eller Bautil, och hennes slutsats om Frigeliu är att hon "inte skulle vilja kalla honom tillförlitlig som runolog" (Bergström 2001–02: 53). Genom att jämföra med ännu existerande inskrifter kan Bergström konstatera att Frigeliu ofta utelämnar runor, skiljetecken, bistavar och stingingar ("hellre ... för litet än för mycket"), samt att han visar en benägenhet att ersätta **r** med **r** (Bergström 2001–02: 53). På Öl 10† ser vi tydliga tecken på just sådana problem, t.ex. [imunr], [iftir] (Frigeliu) vs [eimunr],

[**eftir**] (Rhezelius och Bautil), plus flera runor i skadade partier som Rhezelius och Bautil återger men som Frigelius utelämnar.⁴

Trots allt detta uttrycker Bergström viss bestörtning att ”man i ÖIR [= SRI 1] helt bortser från Frigelius avbildningar då man tytt runorna i teckningarna vilka föreställer idag försvunna inskrifter (se t.ex. *sista gruppen runor i Öl 10*)” (2001–02: 53, min kursiv). Hon påpekar att varken Rhezelius eller Bautil är en felfri källa och undrar om inte Rhezelius’ arbete kanske använts under sammanställningen av Bautil (se Bergström 2001–02: 51–54 för diskussion), vilket förmodligen skulle höja det relativa värdet av Frigelius’ ritningar. Min egen åsikt är att Bergström över-skattar vikten av Frigelius’ återgivande av dessa runor. Jag tror istället att Frigelius har begått tre stycken för honom rätt typiska misstag i sekvensen [**antra**]: utelämnning av två runor (första runan **f** och sista runan **n**) och införande av en överflödig **n**-runa. Vad gäller det senare misstaget ser man en extra **n**-runa i Frigelius’ avbildningar av Öl 28, där han anger **rintr** för **rit-** (Bergström 2001–02: 24–25), och Öl 31, med **hans** för **has** (Bergström 2001–02: 26–27). Jag vill även understryka att [**antra**] är minst lika mystiskt som [**fatran**]. Hur problematisk sekvensen [**fatran**] än är, så hjälps vi inte vidare i tolkningsfrågan om det istället skulle stå [**antra**].

Tolkningar (och läsningen) av [**fatran**]

Vad gäller tolkningen av [**fatran**] finns det flera alternativ i litteraturen, men varje förklaring är i något avseende otillfredsställande eller problematisk.

Vi börjar med de mest osannolika alternativen. Bugge (i Brate & Bugge 1887–91: 259) avvisar med all rätta Stephens’ (1867–68: 629–630) grundlösa idé att [**fatran**] är ett arkaiskt substantiv besläktat med feng. *fædera* ’farbror’ (obl. *fæderan*). Men Bugges två egna förslag, nämligen **tirfan** *diarfan* (i Brate & Bugge 1887–91: 259) och **frinta** *frenda* (=

4. Man kan undra varför Rhezelius lämnat en lucka mellan de första fem runorna och den sista runan **n**. Sven Söderberg – som annars berömmar Rhezelius som en skicklig runolog – noterar angående Rhezelius’ avritningar att ”runornas afstånd från hvarandra stundom är så illa beräknadt, att slutet af slingan blifvit tom eller rum icke funnits för alla runorna” (SRI 1: 7). Detta har antagligen inte påverkat runformerna på ett negativt sätt.

frānda) (Bugge 1900: 14), ligger så långt ifrån runtexten att de också kan avfärdas utan diskussion. Nilsson (1973: 92, 119–120 n. 5) tycker den rimligaste förklaringen är en korrupt form av 'far' och anger på s. 92 "**fat-ran** (*faður* ?)" (jfr också Rhezelius' förslag 'fadren sin' i Fc 2–3, s. 62), men så pass grova fel (**t** för **p**, utelämnat **u**) förekommer ingen annanstans i inskriften. Dessutom skulle de två sista runorna **an** förbli svår-förklarliga, något som Nilsson verkar poängtera med sitt frågetecken, vilket jag tolkar som platshållare för ytterligare ett ord. Man kan möjligen laborera med en hypotetisk akkusativform **faurin** *fa(ð)ur-inn*, men utöver den lite speciella (men tveklöst belagda) formen **faur** (t.ex. Ög 99, U 884, Gs 11) skulle vi också behöva tillstå två felaktiga läsningar (**t**-runa för **u** och **a**-runa för **i**), plus en förekomst av den annars i runinskrifterna mycket sällsynta enklitiska definitiva artikeln *-inn*.

Formellt sett verkar [**fatran**] vara ett adjektiv i maskulinum akkusativ singularis (*-an*), med en stam som tydligen innehåller *-r-*. Detta leder raka vägen till de s.k. **-ró*-stammarna, där urie. **-ró-* (> urg. **-ra-*) är ett avledningssuffix som typiskt förekommer hos adjektiv (Fortson 2010, §§6.76, 6.87). Ett exempel är urg. **fagraz* 'passande; fager' (go. *fagrs*, fisl. *fagr*, feng. *feger*, fht. *fagar*), avlett av verbet **fōgjan-* 'passa ihop' (Kroonen 2013: 122). Andra exempel är: go. *baitrs*, fisl. *bitr* 'skarp, besk', feng. *bitor* 'besk', fht. *bittar* 'besk, stark' < urg. **b(a)itra-* ← **bitan-* 'bita'; fisl. *digr* 'stor, tjock, djup', mnl. *deger* 'fullständigt' < urg. **digra-* ← **dīgan-* 'knåda'; fisl. *vakr*, feng. *wacor*, fht. *wackar* 'vaken' < urg. **wakra-* ← **wakan-* 'vakna' (Kroonen 2013: 65–66, 95, 568). Adjektiv på **-ra-* är inte särskilt frekventa i germanskan, men formen [**fatran**] ser ut att vara ett adjektiv av just denna typ.

En möjlig hypotes vore att tolka [**fatran**] som *fagran* 'fager'. Detta skulle innebära att [**fatran**] är en felläsning av **fahran**, **fakran** eller **fag-ran**. En tydlig fördel med hypotesen är att *fagr-* är välbelagt i runmaterialet. Vi har minst två vikingatida belägg (Ög Hov97:35 ...**in** × **fahran** 'fager sten' och Gs 19† [**stain** × **kumbl** × **þesa** × **faikrñ**] 'dessa fagra stenkummel') och fyra medeltida (N 192 **may þa er fahst** 'mö som är fag-rast', U 219 **þinna fakra sten** 'denna fagra sten', Or Barnes9 **ingibiorh · hin fahra · æhkie** 'Ingibjörg den fagra änkan', N 648 **þorer | fagr** 'Tore fager').⁵ Ett allvarligt problem är dock att **t**-runan på något sätt

5. Jag fäster ingen vikt vid faktum att *fagr-* inte bestämmer en mänsklig referent i Ög Hov97:35 och Gs 19†. Jag antar utan ytterligare kommentar att en konstruktion som

måste bortförklaras, och ur ett runografiskt perspektiv är det osannolikt att * eller ʃ/ʃ har fellästs eller felristats som ʃ. Om **t**-runan i [fatran] egentligen är en **k**-runa så skulle väl även en tolkning som *vakran* 'vak-sam' (jfr urn. **wakraz** på KJ 74) träda fram som en möjlighet (se nedan för mer om **f** för *w-/v-*). Jag tvivlar starkt på att någon runolog skulle acceptera en sådan lösning, och det är inte särskilt märkligt – ju längre bort vi kommer från själva runtexten, desto fantasifullare blir tolkningsmöjligheterna.

Tankarna förs till Henrik Williams' lofvärda maxim "att läsa som det står, om det går" (2024: 25; se också Williams 2010). Med denna princip som utgångspunkt kan man föreställa sig ett adjektiv urg. **fat(t)-ra-z* (inte besläktat med fisl. *fattr* 'bakåtböjd', vars stam inte innehåller *-r-*) med betydelsen 'gripande', avlett av det välbelagda verbet urg. **fat(t)-ōn-* 'hämta' (jfr fisl. *fata* 'kliva', fär. *fatta* 'fånga; gripa', feng. *fatian* 'hämta', ffr. *fatia* 'lasta', mlt. *vaten* 'gripa, packa, lasta, förbereda, klä', fht. *fazzōn* 'lasta, packa, förbereda') (Kroonen 2013: 131; se också Pokorny 1959: 790–791 och de Vries 1962: 114).⁶ Det finns semantiska paralleller i namn-materialet som kan hänvisas till: rn. *Gripi/Græipi* (Hs 16/18 **krib-**) och *Græipr* (Ög 64 **krib**, fda./fsv. *Grēp*, fisl. *Greipr*), båda besläktade med fisl. *grípa* 'ta tag i' eller *greip* 'hand' (Peterson 2007: 83–84, som refererar till Janzén 1947: 51, 154 [n. 129], 245). Det är även tänkbart att ett adjektiv som **fat(t)raz* skulle ha utvecklat en mer abstrakt eller metaforisk betydelse: 'gripande' eller 'sökande' → 'vis, klok' (jfr verbet: nl. *vatten*, ty. *fassen*, sv. *fatta*, som alla betyder både 'gripa' och 'förstå'). Semantiska paralleller som rn. *Frōði* och *Spakr* (Peterson 2007: 69, 202) är självklara. Det återstår bara ett problem: **fat(t)raz* är helt obelagt i de germanska språken. Jag hittar inte ett enda nord-, väst- eller östgermanskt ord som kan vara en lämplig kandidat.

Vi kommer då slutligen till Erik Brates förslag *witran* 'klok' (också en **-ró*-stam) som "berömmande bestämning" (SRI 1: 143). Williams (2004: 80) instämmer med Brate att [fatran] måste avspegla en form i maskulinum ackusativ singularis, men han framhåller tre problem för Brates hypotes. Ett ofrånkomligt problem är att **f** för *w* (> [v]) är högst

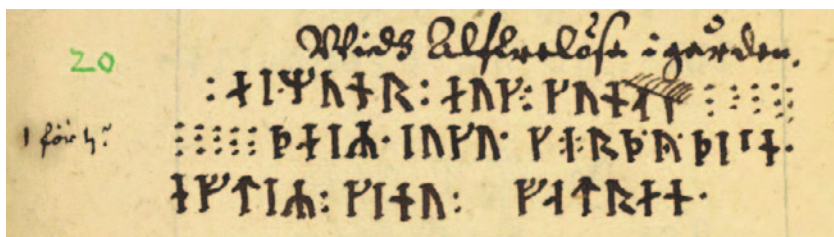
porer i **fagr** i den norska 1300-talsinskriften N 648 (med stark böjning på adjektivet dessutom) också var en möjlighet ca 300 år tidigare på Öland.

6. Det bör noteras att det moderna fastlandsskandinaviska *fatta/fatte* är ett lågtyskt lånord (SAOB s.v. *fatta* och Bjorvand & Lindeman 2019: 273), men i princip är det möjligt att runsvenskan skulle haft kvar det gamla nedärvda verbet.

ovanligt. Som Williams (2004: 80 n. 3) nämner finns det vikingatida be-
lägg som **far** *var* (Sm 5) och **fita+fapum** *hvītavāðum* (U 896), samt även
ufari *of vāri* (Sm 35), men frågan är om man kan använda dessa få be-
lägg som stöd för en öländsk form med samma bruk av **f**-runan. Se Brate (SRI
1: 91) och Kinander (SRI 4: 42–43) för relevant diskussion.⁷

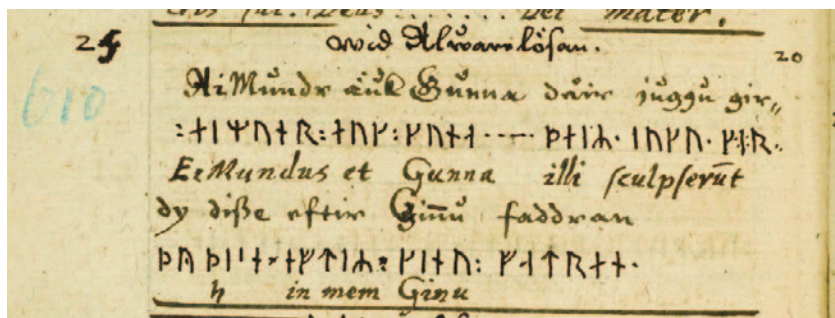
Williams tycker också det är oroande för Brates lösning att adjektivet
vittr- fattas ”i runinskrifternas nekrologer” (2004: 80). Bristande runbe-
lägg på *vittr-* är dock inte avgörande med tanke på att *hin(n) vitra/vitri*
förekommer som binamn i medeltida källor (se Lind 1920–21: 404 för
norska och isländska exempel), om än med svag böjning.⁸ Även Brate ob-
serverar att *vittr-* var ”ett ofta förekommande loford” (SRI 1: 91) på Is-
land.

Det allvarigaste problemet som Williams (2004: 80 n. 4) nämner är
nog Brates *ad hoc*-artade påstående att **a** kan stå för *i* (med en märklig
hänvisning av Brate till s. 91 i SRI 1, där diskussionen handlar om **a** för
æ). Att en **i**-runa kan ha feltytts eller felristats som en **a**-runa är dock inte
otänkbart. Observera i detta sammanhang att den första **a**-runan i [**fat-**
ran] anges med ensidig bistav i Fa 6 (där det förmodligen är Rhezelius
själv som skrivit ut runorna; se Fig. 5) och Fa 5 (se min fotnot 2 ovan och
Fig. 6).

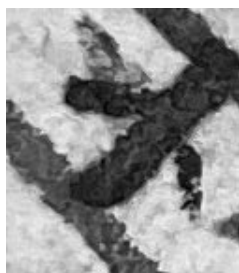
Figur 5. Fa 6 (s. 260 [s. 271 i pdf])

7. Det är lockande att se dessa belägg som enstaka, tidiga tecken på övergången av **w* till labiodentalt [v], men förklaringen kan lika gärna ha att göra med bilabialt uttal av **f* (där allofonerna [ɸ, β] ju liknar [w], eventuellt avtonat [ʋ] eller dylikt i U 896 **fita** *hvīta-*) i somliga runsvenska dialekter. Vi kan också notera att Sm 35 **ufari** *of vāri* (där både *-f* i utljud och *-v* i uddljud är tonande) förmodligen uppvisar någon form av progressiv platsassimilation i sandhi ([...β] # [w...] > [...β] # [β...] eller [...v] # [w...] > [...v] # [v...]).
8. Ett möjligt **witro** 'den kloka/kloke' (Williams 2006) på en urnordisk inskrift från Fælleseje (DR EM85;93) må också noteras här.

Figur 6. Fa 5 (s. 275 [s. 342 i pdf])

Jag tror att den ensidiga bistaven i Fa 6 nog är en trogen återgivning av en slarvigt eller åtminstone otydligt bläckifylld **a**-runa (som liknar snarare **an**) i Rhezelius' fältanteckningar. Vi vet att Rhezelius antecknade och ritade först i blyerts för att sedan gå över allt igen med bläck (Boström 1966: 6). I den digitaliserade versionen av Fc 5 ser man ganska tydligt att strecket på höger sida av huvudstaven är betydligt svagare än det på vänster sida. När jag själv undersökte Fc 5 på Kungliga biblioteket (2024-08-13) fick jag samma uppfattning – märket till höger av huvudstaven är visserligen mörkt men ändå ytligare och mer irreguljärt utfört än de kringliggande linjerna (se Fig. 7).

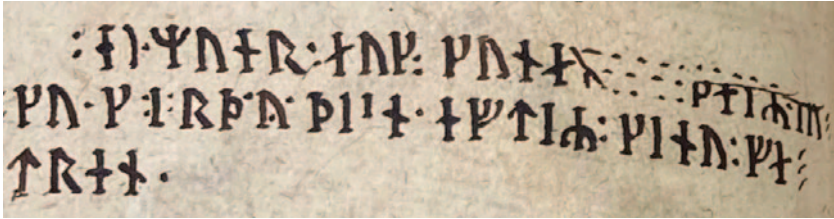

Figur 7. Första **a**-runan i [fatran], författarens bild (Fc 5)

Det råder inget tvivel om att linjen till vänster i Fig. 7 var avsedd som bistav, men detsamma kan man inte säga om märket till höger. Förmodligen är det senare inte alls en bistav utan bara en oavsiktlig bläckfläck. Tydligt har den aktuella runan överförts från Rhezelius' fältanteckningar till Bureushandskriften som ett kortkvist-**a**. Det är med andra ord

mycket troligt att Rhezelius faktiskt observerat en runa med ensidig bistav under sitt fältarbete i Alvlösa.

I Rhezelius' renritningar i Fc 2–3 (undersökta 2024-08-13) har denna runa fått en dubbelsidig bistav (se Fig. 8 och Fig. 9), vilket skulle betyda att Rhezelius introducerat ett fel under renskrivningsprocessen.

Figur 8. Utradning i Fc 2–3, bindningens s. 62 (författarens bild)

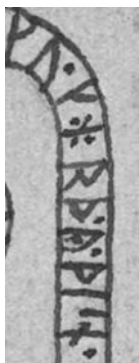

Figur 9. Renritning i Fc 2–3, bindningens s. 63 (författarens bild)

Ett misstag av den typen vore inte överraskande. Ytterligare inkonsekvenser mellan fältanteckningarna och renskrifterna förekommer, särskilt vad gäller *e ~ a*: Fc 5 (Fig. 1) har [eimunr], [þeir] och [fatran]; Fa

6 (Fig. 5) och Fa 5 (Fig. 6) har [ai(•)munr], [pair] och [fatran]; Fc 2–3 (Fig. 8 och 9) har [ei-munr], [pair] och [fatren].⁹

Detta förklarar visserligen inte varför runan i Bautil och eventuellt också Frigelius har en dubbelsidig bistav, men av Rhezelius' teckning att döma fanns det tydligen flera fördjupningar eller ojämnheter i stenens yta som ansågs vara potentiellt meningsfulla. Sekvensen [kirpu] har Rhezelius återgivit med fyra märken runt i-runan (se också Söderbergs anmärkning i SRI 1: 55 n. 1), och u-runan har han ritat med stingning (se Fig. 10).

Figur 10. Rhezelius
(Fc 5, s. 32 i pdf)

Figur 11. Bautil nr 1064
(s. 291)

Figur 12. Frigelius
(ATA via Runor)

Träsnittet i Bautil visar inga av dessa märken (Fig. 11), medan Frigelius läser en **a**-runa för **i** och en ostungen **u**-runa (Fig. 12). Att Rhezelius uppenbarligen valt att inkludera ojämnheter eller skador kring en sannolik **i**-runa leder oss till ett annat tänkbart scenario, nämligen att han återgivit en sekvens **fitran** (med svårläst **i**) som [fatran]. Påpekas bör att Alvlösainskriften inte verkar uppvisa några andra tydliga exempel på **a**- eller **n**-runor med ensidiga bistavar. Den enda möjliga kandidaten skulle vara **a**-runan i [kuna-] *Gunna*[rr], men den runan ligger i anslutning till ett skadat parti (se Fig. 1) och kan själv vara skadad. Att Alvlösainskriften uppvisar kortkvist-**s** är irrelevant just för bistavsfrågan, men bevisar trots allt att ristaren var bekantad med kortkvistrunor.

9. För **e**-runan i [fatren] är det kanske rättare sagt att "huvudstaven [är] försedd med [ett] horisontellt placerat streck som antingen kan tolkas som en stingning eller b[i]st[av] som inte är vinklad" (Bergström 2001–02: 39).

En liknande situation verkar faktiskt ha uppstått kring en sekvens på Öl 28 som Söderberg och Brate läser **halfitran**. Brate tolkar sekvensen som ett adjektiv **halfitr** *alvitr* i femininum nominativ singularis – ett belägg som han av uppenbara skäl vill koppla till [**fatran**] *vitran* – plus konjunktionen **an æn** (SRI 1: 91). Här gör Brate den intressanta observationen att **a**-runan i **an** är det enda fallet av en ensidig bistav i denna runtext, och han framkastar förslaget att ”det kan vara misshugg för l” (SRI 1: 92). Sven B.F. Jansson (1947), vars läsning är **halfburin** *Halfborinn*, skriver att runan i fråga kan ha ”lästs som ett oregelbundet **a**” på grund av ”en spricka i ristningsytan t[ill] v[änster] om huvudstaven” (s. 192). Som sett läser Jansson ett **i** här. Den första **a**-runan i [**fatran**] skulle i princip kunna förklaras på samma sätt.

Avslutning

Om man accepterar premissen att [**fatran**] är ett adjektiv i maskulinum akkusativ singularis *-an*, så är det rimligast att söka efter en lösning bland **-ró*-stammarna. Tre sådana alternativ har diskuterats här: *fagr-*, **fat(t)r-* och *vittr-*.

- (i) Om [**fatran**] ska tolkas som *fagran* så kan ett relativt stort antal vikingatida runbelägg och medeltida binamn på *fagr-* ’fager’ åberopas. Hypotesen innebär dock en orimlig feltyp, eftersom skillnaderna mellan observerat ↑ och hypotetiskt *, ʃ eller ʃ̥ är rätt dramatiska.
- (ii) Ett adjektiv urg. **fat(t)-ra-* till verbet **fat(t)-ōn-* ’hämta’ är en möjlighet rent formellt och semantiskt sett, men en viktig invändning är avsaknaden av konkreta belägg i nordiskan eller något annat germanskt språk.
- (iii) Erik Brates (SRI 1: 143) hypotes om *witran* ’klok’ har också sina svårigheter, av vilka inte alla är fullt överkomliga. Det finns visserligen en liten handfull belägg på **f** för *w-/v-*, men att dessa ska kunna tjäna som empiriskt stöd för formen på Öl 10† är betänkligt. Tydliga runbelägg på *vittr-* verkar inte finnas, men adjektivet har säkra belägg i det medeltida binamnsmaterial. Det är tänkbart att den första **a**-runan i [**fatran**] är en felläsning av ett svårsläst **i**. En detalj som inte tas upp i SRI 1 eller av andra forskare är att J.H. Rhezelius med all sannolikhet hade observerat och upptecknat en runa med ensidig bistav (†) här. Det hade inte varit första gången som en **i**-runa feltytts som **a**, med en relativt tydlig parallell på Öland (Öl 28). I så fall var det sista ordet i Alvlösa-inskriften **fitran** och inte **fatran**. Min åsikt är att mycket hänger på hur sannolikt ett kortkvist-**a** bedöms vara i just denna inskrift.

Inget kortkvist-**n** finns med, och det är ovissat huruvida **a**-runan i [kuna-] är av kortkviststypen. Däremot var **s**-runan i [bisaŃ] 'dessa' definitivt en kortkvistruna, även om detta inte säger mycket om förekomsten av ensidiga vs dubbelsidiga bistavar.

Vi kan med gott samvete avfärda hypotes (i), dock inte de andra två hypoteserna. Slutsatsen får bli att det i nuläget finns två tänkbara lösningar, (ii) *fat(t)ran och (iii) vitran, med sina egna styrkor och svagheter.

Referenser

- Ahlquist, Abraham. 1827. *Ölands historia och beskrivning* (2 Delen, *Sednare Bandet*). Kalmar: Stifts-boktryckeriet hos Pehr Ahlquist.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet (Riksantikvarieämbetet)
- Barnes, Michael P. 1994. *The Runic Inscriptions of Maeshowe, Orkney*. Runrön 8. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Bautil = Göransson (1750)
- Bergström, Evelina. 2001–02. *Hur tillförlitlig var Petrus FrigeliŃ som runolog?* C-/D-uppsats, Uppsala universitet.
- Bjorvand, Harald och Fredrik Otto Lindeman. 2019. *Våre arveord: Etymologisk ordbok*, 3 uppl. Oslo: Novus.
- Boström, Ragnhild. 1966. *Kyrkor på Öland: Inledning – översikt av de skriftliga källorna*. Sveriges kyrkor (Konsthistoriskt inventarium, vol. 108, Öland Band I:1, KVHAA utgivet av S. Curman och A. Tuulse). Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag.
- Brate, Erik och Sophus Bugge. 1887–91. *Runverser: Undersökning af Sveriges metrisk runinskrifter*. Stockholm: Ivar Hæggström.
- Bugge, Sophus. 1900. *Ølands Runeindskrifter. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* II(15), s. 1–15. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel. Thieles Bogtrykkeri.
- DR EM85;93 = inskrift publicerad i Moltke (1985, s. 93–94)
- Fa 5 = Bureus, Johannes. *Runa Häfd* eller *Monumenta Runica*. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.
- Fa 6 = Bureus, Johannes. *Collectanea Runica*. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.

- Fc 2–3 = Rhezelius, Jonas Haquini. *Monumenta Runica in Ölandia ...* [= renskrift]. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.
- Fc 5 = Rhezelius, Jonas Haquini. *Monumenta Runica in Ölandia ...* [= fältanteckningar]. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.
- Fortson, Benjamin W., IV. 2010. *Indo-European Language and Culture: An Introduction*, 2 uppl. Malden, MA; Oxford; West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Gs + nummer = inskrift publicerad i *Gästriklands runinskrifter* (SRI 15:1)
- Gustavson, Helmer. 2003. Runinskrifterna i Rannsakningarna – den epigrafiska relevansen. *Gamla och nya runor: Artiklar 1982–2001*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia. [Också publicerad 1995 i *Rannsakningar efter antikviteter: ett symposium om 1600-talets Sverige* (red. E. Baudou, J. Moen), s. 113–124. Stockholm: KVHAA-konferenser 30.]
- Göransson, Johan. 1750. *Bautil, det är: alle Svea ok Götha rikens runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000; för detta, efter glörlödigast i åminnelse konung Gustaf Adolfs ok konung Karl XI:tes befallning afritade ok til största delen: uti former inskurne; men nu, efter vår allernådigaste konung Fridrich I:stas befallning ok rikens höglöflige ständers begäran, med några anmärkningar utgifne af Johan Göransson*. Stockholm: Lars Salvius. Tillgänglig via alvin-portal.org.
- Hs + nummer = inskrift från Hälsingland diskuterad av Åhlén (1994)
- Jansson, Sven B.F. 1947. Till tolkningen av Gårdbysten på Öland. *Arkiv för nordisk filologi* 62, s. 186–195.
- Jansson, Sven B.F. 1962. *Stenfynnen i Hovs kyrka*. KVHAA (Filologiskt Arkiv 9). Lund: Carl Bloms Boktryckeri.
- Janzén, Assar (red.). 1947. *Personnamn (Nordisk Kultur VII)*. Stockholm: Albert Bonniers; Oslo: H. Aschehoug; Copenhagen: J.H. Schultz.
- KJ + nummer = inskrift publicerad i Krause & Jankuhn (1966)
- Krause, Wolfgang och Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden och Boston: Brill.
- Liljegren, Johan Gustaf. 1833. *Run-Urkunder*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

- Lind, Erik Henrik. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala: A.-B. Lundequistska bokhandeln.
- Lind, Liv. 2024. *Runor på rymmen: En studie av Upplands försvunna runstenar*. Masteruppsats, Stockholms universitet.
- von Linné, Carl. 1745. *Carl Linnæi Med. & Botan. Prof. Ups. Öländska och Gothländska Resa på Rikens Högloflige Ständers befallning förrättad Åhr 1741 Med Anmärkningar uti Oeconomien, Natural-Historien, Antiquiteter &c. med åtskillige Figurer*. Stockholm och Uppsala: Gottfried Kisesewetter.
- Moltke, Erik. 1985. *Runes and Their Origin: Denmark and Elsewhere*. Översättning av Peter G. Foote. Copenhagen: The National Museum of Denmark.
- N + nummer = inskrift publicerad i NIyR
- Nilsson, Bruce Eugene. 1973. *The Runic Inscriptions of Öland*. Doktorsavhandling, University of Michigan.
- NIyR = *Norges Innskrifter med de yngre Runer*. 1941–. Magnus Olsen; Aslak Liestøl; James E. Knirk. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Oslo: A.W. Brøggers Boktrykkeri.
- Or Barnes + nummer = inskrift publicerad i Barnes (1994)
- Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*, 5 uppl. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I*. Bern och München: Francke.
- ReA III = *Ramsakningar efter antikviteter III: Öland, Småland, Blekinge, Halland, Skåne*. 1992. Carl Ivar Ståhle och Nils-Gustaf Stahre (red.). KVHAA och Nils-Gustaf Stahre. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Runor*. <https://app.raa.se/open/runor/search>. Riksantikvarieämbetet och Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Samnordisk runtextdatabas*. 2020. <https://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. 1893–2023. Flera redaktörer. Svenska Akademien. www.saob.se.
- Sm + nummer = inskrift publicerad i *Smålands runinskrifter* (SRI 4)
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. 1900–. Flera författare. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- SRI 1 = Sven Söderberg och Erik Brate. 1900–06. *Ölands runinskrifter*.
- SRI 2 = Erik Brate. 1911–18. *Östergötlands runinskrifter*.
- SRI 4 = Ragnar Kinander. 1935–61. *Smålands runinskrifter*.

SRI 6–9 = Elias Wessén och Sven B.F. Jansson. 1940–58. *Upplands runinskrifter*.

SRI 15:1 = Sven B.F. Jansson. 1981. *Gästriklands runinskrifter*.

Stephens, George. 1867–68. *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England*. London: John Russell Smith; Köbenhavn: Michaelsen and Tillge.

Svärdström, Elisabeth. 1936. *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter*. KVHAA Handlingar 42(3). Stockholm: Wahlström & Widsstrand.

U + nummer = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter* (SRI 6–9)
de Vries, Jan. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 2 uppl. Leiden och Boston: Brill.

Williams, Henrik. 2004. Till tolkningen av personnamnet **kina**. *Runrön* 18 (*Blandade runstudier* 3), s. 77–86. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.

Williams, Henrik. 2006. Runinskriften från Fælleseje: en urnordisk annons eller ett personnamn? Lena Peterson, Svante Strandberg, Henrik Williams (red.), *Namn och runor: Uppsalastudier i onomastik och runologi Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006*, s. 267–281. Uppsala: Uppsala universitet.

Williams, Henrik. 2010. Read what's there: Interpreting runestone inscriptions. *Futhark* 1, s. 27–39.

Williams, Henrik. 2024. Personnamn på västgötska runmonument 3: Runföljden **kik** på Stora Dala-stenen (Vg 85). *Föreningen för Västgö-talitteratur*, Meddelande, År 2024 nr 2, s. 25.

Ahlén, Marit. 1994. Runinskrifter i Hälsingland. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27, s. 33–50.

Ög Hov97:35 = inskrift publicerad i Jansson (1962: 35)

Ög + nummer = inskrift publicerad i *Östergötlands runinskrifter* (SRI 2)

Öl + nummer = inskrift publicerad i *Ölands runinskrifter* (SRI 1)

Summary

The runestone Öl 10† from Alvlösa (Smedby parish, Öland) is lost, but fortunately we know a great deal about this stone thanks to earlier researchers, especially Johannes Haquini Rhezelius, who studied this inscription in person and made drawings of it. Both the reading and in-

terpretation of this runic text are therefore quite certain, with the exception of the last word in the prepositional phrase [eftir : kinu : fatran]. In the sequence [kinu], Henrik Williams sees a male name *Gīna*, obl. *Gīnu*, followed by a strong adjective in the masculine accusative singular (-an) modifying the name. The question is which adjective is concealed within the sequence [fatran]. I discuss three main possibilities (all of which are so-called *-ró-stems): *fagran* 'fair', a hypothetical **fat(t)ran* 'grasping; wise' and Erik Brate's hypothesis *vitran* 'wise'. The first hypothesis requires that we assume carving or reading mistakes of a highly dubious nature. The second hypothesis is formally and semantically attractive but lacks relevant cognates. The third hypothesis has the disadvantage of requiring **f** to stand for *w-/v-*, which is attested but only in a very small handful of Viking Age inscriptions. The reading [fatran] with an **a**-rune for the root vowel *i* is also problematic. Here it is important to realize that Rhezelius seems from the very beginning to have observed and drawn an **a**-rune with a branch on only one side (not both sides) of the vertical stave. As far as I can tell, there are no other clear cases of short-twig **a**- or **n**-runes on the Alvlösa runestone. It is possible that a damaged or illegible **i**-rune was misread as an **a**-rune, making the analysis **fitran** *vitran* plausible. Of these three hypotheses, both **fat(t)ran* and *vitran* should – for different reasons – be considered possible solutions.

Eric T. Lander
 Uppsala universitet
 Institutionen för nordiska språk, Box 527
 751 20 Uppsala
 eric.lander@nordiska.uu.se